

GLAD U PLANINAMA I NIZINAMA U DRUGOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA - USPOREDBA NIZINSKOG PODRUČJA (DONJE MEĐIMURJE) I BRDSKO-PLANINSKOG PODRUČJA (POTKOZARJE)

HUNGER IN THE MOUNTAINS AND PLAINS IN THE SECOND HALF OF THE 18TH C. - COMPARISON OF LOWLAND AREAS (DONJE MEĐIMURJE) AND HIGHLAND AREAS (POTKOZARJE)

Viktorija Košak
Katolički školski centar "Ivan Pavao II"
Bihać, Bosna i Hercegovina
viktorija.kosak@gmail.com

Primljeno: 07.05.2010.
Prihvaćeno: 18.10.2010.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC 630.93(497.5)091

Sažetak

Pojave gladi u drugoj polovici 18. i početkom 19.st. nisu bile rijedak fenomen ni u razvijenim dijelovima Europe. Tradicionalni agrarni sistem teško se nosio s porastom stanovništva i hladnijim klimatskim razdobljima te političkom nestabilnosti u Europi uslijed Napoleonovih ratova. Osim političke nestabilnosti u razdoblju od 1770. do 1810. zabilježene su godine izrazito hladnih zima koje su utjecale na prinose žitarica. Cijena žita diljem Europe rasla je, a u Habsburškoj monarhiji od 1780. da bi dosegla vrhunac u gladnoj 1817.g. U Hrvatskoj su u razdoblju od 1785. do 1815. zabilježene godine gladi koje su u pojedinim dijelovima značajno utjecale na smrtnost stanovništva. Na području Bosanskog pašaluka u Osmanskom carstvu još je teže izdvojeno pratiti pojavu gladi i njezinih posljedica jer se ovdje kuga redovito javljala zajedno s gladi sa zapanjujućom stopom mortaliteta. Općenito, pojedina područja lakše su izlazila iz ove krize zahvaljujući manjim pojavama bolesti, blizini puteva kojima je išla trgovina žitom, kao i uvjetima prirodno-geografskog položaja. Pritom je reljef za tradicionalni agrarni sustav ostao važan činilac prinosa žitarica i prehrane stanovništva te pojave gladi.

Ključne riječi: tradicionalni agrarni sistem, 18.stoljeće, glad, *malo ledeno doba*, krize mortaliteta, kuga, reljef

Key words: traditional farming system, famine, 18th century, *little ice age*, crisis mortality, plague, relief

Uvod

Kultura žitarica i kruha koja je kroz srednji i rani novi vijek prehranjivala Europu i bitno obilježila život njezinih stanovnika, utjecala je na pojavu još jedne strukture svakodnevnog života ljudi, koja se zbog slabih prinosa tradicionalnog agrarnog sistema vraćala s takvom upornošću da se uklapala u biološki ritam ljudi, a to je glad.¹ Žitarice i proizvodi od ugljikohidrata činili su do 70% dnevnog unosa prehrane prosječnog Europljanina, a postotak se proporcionalno povećavao s padom imovinskog statusa. Na tradicionalni agrarni sistem i pojave gladi najviše su utjecale klimatske promjene kao što je bio period *malog ledenog doba* od sredine 16. do sredine 19. stoljeća. Iako u ovom periodu nije bilo sustavnih meteroloških mjerenja i praćenja klime, neki klimatski pokazatelji, kao visina snježnog pokrivača i debljina leda na ledenjacima te opisi u raznim izvorima, pokazuju da je u ovom periodu bilo značajnijih zahlađenja od prosjeka. Upravo su se takva zahlađenja preklapala s krizama prehrane i gladi u raznim krajevima Europe. Povećani broj kriza prehrane i gladi javio se u drugoj polovici 18. i početkom 19.st. čak i u onim krajevima Europe gdje je glad bila već gotovo nestala.² Nisu svi krajevi bili jednako zahvaćeni nestašicom, a osim geografsko-klimatskih obilježja područja, na pojavu su utjecali blizina lokalne i regionalne trgovine žitom, pojave bolesti, ratovi. U radu sam pokušala otkriti da li je u razdoblju druge polovice 18.st. koje je smješteno u klimatski hladniji period u dva izdvojena geografska područja nizinskom (Donje Međimurje) i brdsko-planinskom (Povrbasju i Potkozarju) bilo indikatora za pojavu gladi i nestašice hrane te koji su sve faktori mogli utjecati na njega.

Istraživanje pojava gladi u historiografiji

Pojave gladi povjesničari su počeli istraživati u Europi nakon Drugog svjetskog rata s razvojem novih smjerova u historiografiji. Povijesna demografija dala je podstrek primjeni kvantitativne metode i zainteresiranosti istraživača za proučavanje gladi. Počele su se istraživati pojave gladi u srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim društvima u kojima nije bilo sustavnih popisa stanovništva na temelju promjena koje su istraživači uočili u broju rođenih, umrlih i vjenčanih u župnim maticama i počeli ih uspoređivati s kretanjima cijena žita i hrane. Tu su otkrili povezanosti između rasta cijene žita u godinama većih stopa mortaliteta kao i veću smrtnost neposredno nakon godina visokih cijena žita.³

Daljnja istraživanja osobito u Engleskoj otkrile su da je korelacija između visokih cijena žita i pojave bolesti nakon godina gladi veća nakon čega se javljala veća smrtnost, nego u godinama visokih cijena žita i gladi. Uzrok je tome što je stanovništvo umiralo narednih godina zbog raznih bolesti koje su nastupile uslijed glađu i oskudicom oslabljenog imuniteta stanovništva. Iako su ova istraživanja pokazala donekle korelaciju između glad-bolest-smrt u

¹ BRAUDEL, Fernand, *Strukture svakidašnjice, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, Zagreb 1992., str. 67.

² DELORT, Robert. WALTER, François, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb 2002., 201 str.

³ WALTER, John. SCHOFIELD, Roger, *Famine, disease and the social order in early modern society*, London 1989., 26 str.

praksi je to bilo dosta teško dokazati. Tako su se često javljale epidemije vrlo zaraznih bolesti kao kuge neovisno od slabih žetvi i količini hrane, ali i u godinama izrazite oskudice.⁴

Korelaciju između veće stope mortaliteta-visokih cijena žita-bolesti- gladi nađena je u tome što je stanovništvo u doba gladi više migriralo u potrazi za poslom i hranom. Kao takvi, oslabljenog imuniteta i zahvaćeni klicama bolesti, bili su ili prijenosnici bolesti i zaraza na novo područje ili su imali manje imuniteta za zaraze u sredine gdje su migrirali što je dovodilo do povećanog mortaliteta. Zbog širenja epidemija preko gladnog stanovništva, gradovi su počeli uvoditi pomoć u slučajevima bolesti i nerodice te zabranjivati useljavanje što je bilo propisano i zakonom. Čini se da su ovi zakoni u Engleskoj spriječili velike migracije i širenje zaraza u godinama visokih cijena. Također, oni su omogućili da država i lokalne zajednice organiziraju pomoć gladi pogođenim stanovništvu što je bio jedan od važnih uzroka u nestanku gladi u ranonovovjekovnoj Engleskoj.⁵

Kao dobar pokazatelj gladi i oskudice istraživači su otkrili i pad u broju vjenčanih u jednoj ili više godina u nizu nakon čega bi uslijedio kompenzacijski porast. Tradicionalna seljačka društva redovito su izbjegavala vjenčanja u godinama loših žetvi. Ona su se odgađala za bolje dane jer nije bilo dovoljno hrane za uobičajene dugotrajne svadbene gozbe. Vjenčanja su se odgađala i zbog činjenice da u godinama neimaštine i gladi mnogi nisu bili u stanju osnovati obitelj, kao što ni oženjeni nisu mogli živjeti punim bračnim životom. Također je u matičnim knjigama rođenih primjetan pad broja rođenih nakon godina loših žetvi. Razina ishranjenosti utjecala je na plodnost na fiziološkoj razini, ali i na psihološkoj utječući na intenzitet spolne aktivnosti. Smanjen broj začeca dolazio je zbog gladi, stresa uzrokovanog amenorrheom, velikog broja izazvanih ili spontanih pobačaja, veće upotrebe kontracepcijskih sredstava ili smanjenog broj spolnih odnosa.⁶

Društveno-ekonomski kontekst regije - ekohistorijski pregled

Glavno obilježje seljačke ekonomije u drugoj polovici 18. st. bila je agrarna djelatnost s dominantnom autarkičnošću i samodostatnosti koja je služila reprodukcije domaćinske grupe i seoskog kolektiva. U 18.st. na svojim oranicama stanovništvo je još uvijek pretežno uzgajalo žitarice koje su u dnevnom udijelu prehrane ranonovovjekovnog čovjeka činile od 50 do 70%, a kod bogatijih oko 25%. Zbog toga su i samo dvije loše žetve dovodile do katastrofe i gladi.⁷

U to vrijeme Engleska postaje predvodnica "agrarne revolucije" sa značajnim pomacima u agrarnoj proizvodnji koje su ostvarivali obrazovani pojedinci na svojim gospodarstvima

⁴ Isto, 20 str.

⁵ Isto, 25 str.

⁶ KRIVOŠIĆ, Stjepan, Izvori za historijsku demografiju: Starije matične knjige u *Arhivski vjesnik*, 31/1988. sv. 32, 13-30 i Walter, J., Schofield, R., *Famine...*, 26

⁷ Pšenica koja je bila najkvalitetnija i od koje se dobivao bijeli kruh nikad se nije uzgajala sama. Veće površine zauzimale su druge vrste žita: proso, ječam, zob, raž. Još u 18. st. te žitarice služile su za proizvodnju kruha, ondje gdje nije bilo dovoljno pšenice. BRAUDEL, F., *Strukture svakidašnjice...*, str. 106-109; 138 i WALTER, J., SCHOFIELD, R., *Famine...*, str. 7-8.

uvođenjem novih metoda obrade tla, novih kultura, novih sistema korištenja tla, intenzivnog stočarstva s novim pasminama, drenaže tla, komasacije sa stvaranjem prostranih polja.⁸ U drugim krajevima Europe počeci "agrarne revolucije" tek su se nazirali i uvjetuju ih često društveni ili politički faktori, a također krize prehrane i gladi pri kraju 18.st. omogućuju brže prebacivanje na otpornije i kaloričnije kulture kao krumpir i kukuruz. U Hrvatskoj je njihova proizvodnja započela u 19. st. zahvaljujući čemu je omogućena prehrana rastućeg broja stanovnika.⁹

Tradicionalni agrarni sustav teško se nosio s klimatskim promjenama i zahlađenjima koje su zahvatile Europu od 1770. do 1810. i bile su dio *malog ledenog doba*. Ledenjaci u Alpama spuštali su se na nizine gdje prije nisu bili gutajući sela i farme, a njujorška luka u zimi 1780. bila je potpuno zaledena kao i mnoge velike rijeke u Europi. Osim izrazito hladnih zima u tom razdoblju česte su bile i godine s toplim periodima koje su znale obilovati snažnim olujama i jakim vjetrovima koje su mogle uništiti svu ljetinu.¹⁰ Osim toga u Europi je nastupilo i nestabilno političko razdoblje (austro-turski rat, francuska revolucija i napoleonski ratovi) koji su dovodili do prekida trgovine žitom i brzog širenje bolesti ljudi i životinja. Zbog ovih uvjeta glad se vratila u mnoge krajeve Europe: Francuska je u 18. st. imala 6 većih kriza gladi od kojih jedna bila pred samu francusku revoluciju 1788/1789., a u Austriji krizne su ratne godine (1789.-1815.) u kojima je cijena žita stalno rasla dosežući vrhunac u gladnoj 1817.¹¹

U Hrvatskoj u izvorima nalazimo podatke o godinama gladi 1787., 1788., 1801., 1802. i 1815.g. Izvanredni popis stanovništva u Varaždinskoj, Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji pravljene su radi pomoći stanovništvu povodom velike gladi 1785.-1787.¹² Krizne i gladne godine nastupile su za vrijeme austro-turskog rata 1788.-1791. zbog prekida trgovine žitom iz Podunavolja, a nastupila je nerodica te zaraza stoke stočnom kugom kako spominje suvremenik grof Adam Oršić: "*Osobita nerodica prouzročila je veliku glad, tako da su seljaci pekli kruh od drvene kore i kukuruznih klipova, a mnogi su se našli mrtvi od glada po cestama, u šumama, a njihova djeca na paši. Josip dao je dopremiti žita iz Sicilije i podupro (premda kasno) ipak malo narod: povjerenstvo za zemljarinu još je uvijek djelovalo, gospoštije ostaše bez novaca i žitka, nisu mogle pomagati svojim podanicima, pa se svi tako nadoše u tužnim prilikama*".¹³

Za Dalmaciju postoje neprecizni podaci da je od gladi i njezinih posljedica u razdoblju od 1782. do 1793. umrlo oko 20 000 ljudi što je bila osmina tadašnjeg njezina stanovništva.¹⁴ Usljedili su ratovi Austrijskog carstva protiv Napoleona zbog kojih se zemlja nije obrađivala,

⁸ ŠIPUŠ, Josip, *Temelji žitne trgovine*, 1796. (Pretisak i gl.ur. Vladimir Stipetić, Dom i svijet: Ekonomski fakultet, Zagreb 2004.), str. 25-26.

⁹ FELETAR, Petar, *Istočno Međimurje, historijsko-geografski razvoj općina Sveta Marija, Donji Vidovec, Kotoriba i Donja Dubrava*, Samobor, 2005., str. 79.

¹⁰ http://hr.wikipedia.org/wiki/Malo_ledeno_doba. O promjenama klime i pojavi "malih ledenih doba" od kraja 13. do sredine 19. st. u Europi vidi DELORT, R., Walter, F, *Povijest europskog okoliša*, str. 104-108.

¹¹ ŠIPUŠ, J., *Temelji žitne trgovine*, str. 22, 20-23.

¹² GABRIČEVIĆ, Ante, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, HAZU-Zavod za znanstveni rad varaždin, Zagreb - Varaždin 2002., str. 130.

¹³ ORŠIĆ, Adam grof Slavetički, *Rod Oršića*, Zagreb 1943., str. 70.

¹⁴ ŠIPUŠ, J., *Temelji žitne trgovine*, str. 21.

Karta 1. Karta Međimurja Josipa Bedekovića iz 1752. (Izvor: HR HDA 902: Kartografska zbirka, karta sing. A.I.10)

a strani vojnici donosili su zarazne bolesti.¹⁵ Situacija u Bosni bila je još otežavajuća zbog kuge koja se ovdje redovito javljala. U kronikama samostana franjevačke provincije “*Bosne srebrenae*” redovito su se zapisivale godine gladi, kuge i izrazitih loših žetvi. Iz njih je vidljivo da se u vremenima gladi i kuge katoličko stanovništvo masovno iseljavalo u potrazi za hranom ili sklanjalo u manje izložena i zdravija brdska mjesta, te da je veliki broj stanovništva u Bosni umrlo od posljedica kuge i gladi.¹⁶

Pojave gladi u nizinskom Donjem Međimurju - župa Sv. Juraj u Trnju

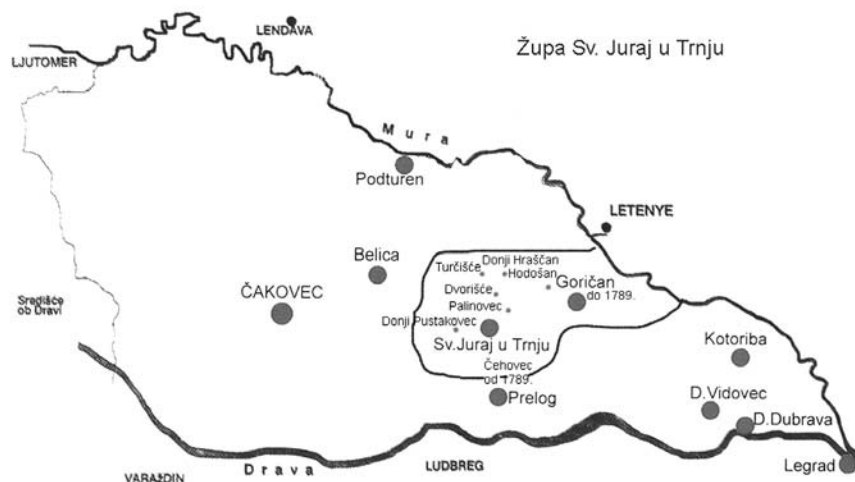
Opis i geografski smještaj Donjeg Međimurja nalazimo u jednom izvoru iz 18.st. “**Natale solum**” Josipa Bedekovića iz 1752.g.: “Donje Međimurje leži u ravnici koju, osim velikih rijeka Drave i Mure, natapaju potoci Trnava, Sratka i Rakovica. Upravo radi blizina rijeka ovaj dio Međimurja uglavnom ima dosta plodnog tla. Potoci obiluju ribama, a uz to su pogodni za tjeranje mlinova. U jednom i drugom Međimurju (gornjem i donjem) ima dosta šuma...”¹⁷ Aluvijalna terasa na kojem leži Donje Međimurje bogata je plodnom pjeskovitom ilovačom i većim plohama zemlje crnice.

U spomenutom djelu nalazi se i karta Međimurja na kojoj su navedena i sva mjesta koja su pripadala župi Sv. Jurja u Trnju: S. Juraj u Trnju (S. Georgius in spinis) 19, Goričan, 11,

¹⁵ GABRIČEVIĆ, Anto, *Stanovništvo Varaždina...*, str. 130-189.

¹⁶ BATINIĆ, fra Mijo Vjenceslav, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka*, Zagreb 1991, 151, 178, 182, 191, 194.

¹⁷ JEMBRICH, A., Josip Bedeković i njegov suvremeni opis Međimurja iz: *Međimurje: časopis za društvena pitanja i kulturu*, Čakovec 1982, br. 3, str. 112-120.

Karta 2. Župa Sv. Juraj u Trnju u drugoj polovici 18. st.

Hodošan 16, Donji Hraščan (Hraščan inferior) 17, Turčišće 24, Dvorišće 20, Palinovec 23, Donji Pustakovec (Pustakovec inferior) 22, Čehovec 18.”¹⁸

Iz ovih opisa i karte vidljivo je da su se na području župe Sv. Juraj u Trnju osim rijeke Mure koja je ujedno bila granica na istoku, nalazila i dva veća potoka zbog čega su stanovništvu značajno prijetile poplave i “oduzimanje zemljišta”. Razlog čestih poplava u Međimurju je reljef koji uvjetuje postepeni pad zemljišta od zapada prema istoku što stvara veću brzinu rijeka i bočnu eroziju, a korita rijeka su vrlo plitka zbog taloženja sedimenata. Ti prirodni uvjeti u razdoblju obilnih kiša i otapanja snijega u kasno proljeće i ljeto uvjetovali su poplave i premještaja tokova rijeka.¹⁹

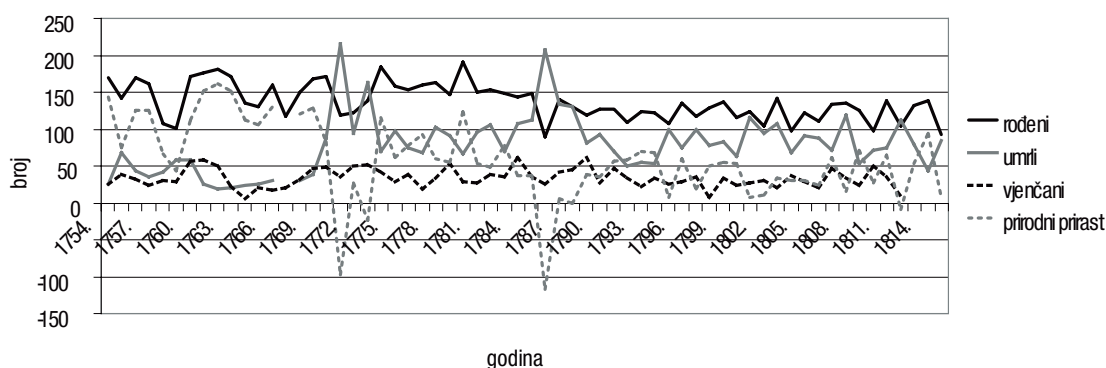
Zbog ovih prirodnih uvjeta naselja su nastala na slabo izraženim terasama tj. prirodnim uzvišicama na dovoljnoj udaljenosti od vodenih površina kao što je i vidljivo na hidrografskoj karti Međimurja s kraja 18.st. Selo Goričan nastalo je na prirodnoj uzvišici šest kilometara od Mure, a oranice su se nizale uz samo naselje odmah neposredno iza kuća i okućnica. Tek iza njih prema Muri nizale su se livade koje su zbog toga često bile potopljene. Iznimka je da su seljaci imali neke oranice uz samu rijeku Muru u naselju nazvano *Comparia*. Vjerojatno su stanovnici iskrčili ove površine i obrađivali oranice zbog jako plodne zemlje obogaćene riječnim muljem.²⁰

Osim poplava stanovništvu su prijetile i nagle ljetne oluje praćene jakom kišom, grmljavinom i tučom: “*Dodoše i druga zla, kao vojna s Turcima, velika kiša sa strijelama i tučom, neplodnost zemlje, crkavica blaga i druga takva zla koja oslabiše i onu najmarljiviju gospodarsku*

¹⁸ Isto, str. 112. Župa Sv. Juraj u Trnju prvi puta se spominje 1334.g. među prvim katoličkim župama u Međimurju. Nalazila se na području Donjeg Međimurja, a u drugoj polovici 18. st. u ovu župu su ulazila mjesta: Sv. Juraj u Trnju, Goričan, Hodošan, Donji Hraščan, Turčišće, Dvorišće, Palinovec, Donji Pustakovec. Župa je 1698. g. brojila 1370 vjernika, 1793.g. 2224, a 1830.g. 3125 vjernika. KALŠAN, Vladimir, *Iz vjerskog života Međimurja*, Čakovec 2003. 47, 196. Od 1789. godine reorganizacijom župa u Međimurju formirana je župa sv. Leonarda u Goričanu, a župi Sv. Jurja u Trnju pripojeno je mjesto Čehovec koje je do tad pripadalo župi Prelog.

¹⁹ ČREP, Josip. *Prohujale nedaće nad sjeverozapadnom Hrvatskom*, Čakovec 1996., str. 44.

²⁰ Kartografska zbirka HDA 902, karta E. IX. 50. i SLUKAN ALTIĆ, Mirela, *Povijesna kartografija. Kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Samobor 2003., str. 180-183.

Grafikon 1. Kretanje broja rođenih, umrlih, vjenčanih i prirodni priraštaj u župi Sv. Juraj u Trnju

Izvor: Matice rođenih, umrlih i vjenačnih župe Sv. Juraj u Trnju (HR HDA - Sig. fonda 883, MK umrlih - 964 od 1745.-1834., rođenih od 1754.- 1822., V - 1754.-1812.)

privredu.²¹ koje su također mogle utjecale na količinu prinosa ljetine. Primarno je stanovništvo na svojim oranicama uzgajalo žitarice: *psenicza, szorsicza, proszo, Hers, Jachmen y zob* kako se to vidi prema popisima podavanja kmetova vlastelinu u Čakovcu. Ali u jednom izvoru iz Arhiva Vlastelinstva Čakovec stoji da su stanovnici mjesta uzgajali i duhan u razdoblju od 1771. do 1775.g. zbog, kako navode, naglog osiromašenja.²²

Analizirajući matice rođenih, umrlih i vjenčanih u župi Sv. Juraj u Trnju i određujući prirodni priraštaj u razdoblju od 1755. do 1815., godine s naglim padom prirodnog priraštaja u odnosu na prethodne i sljedeće kao 1771.g. (negativan prirodni priraštaj -97), 1773.g. (-24), 1786.g. (-118), 1788.g. (-1) i 1812. (-9), predstavljale su određenu krizu mortaliteta za ovo stanovništvo.

Značajno je spomenuti da u razdoblju druge polovice 18. st. dolazi u Donjem Međimurju do problema sa stočnom kugom.²³ U ispravi o utemeljenju kcrve sv. Roka iz 1760. navodi se da je ovim krajem zavlдалo veliko osiromašenje stanovništva zbog stočne kuge zbog čega stanovništvo gradi crkvu zaštitniku protiv kuge.²⁴

Stočarstvo je u Donjem Međimurju bila važna privredna grana, a dio seljaka uzgajao je i konje zbog kirijašenja tj. prijevoznitva zbog trgovine žitom iz Ugarske koja je ovim područjem išla prema moru. Ugarski pisac Teleky i etnografa Ferencz Gönczi spominju da se u mjestu Sv. Jurju u Trnju nalazilo poznato uzgajalište rasno oplemenjenih konja, da su Međimurci poznati ljubitelji konja te da ih uzgajaju za prodaju.²⁵ Zbog značenja stočarstva u seljačkoj ekonomici pojava stočne kuge znatno je mogla utjecati na krize mortaliteta u drugoj polovici 18. st.

²¹ JEMBRIH, A., "Josip Bedeković i njegov...", str. 112.

²² Izvještaj za selo Goričan Hrvatski državni arhiv, Zagreb, sign. fonda 681:Vlastelinstvo Čakovec, kutija 46, P. 400.

²³ KALŠAN, Vladimir, *Međimurska povijest*, Čakovec 2006., str. 169. Prof. V. Kalšan istraživao je pojavu stočne kuge u Međimurju u razdoblju druge polovice 18.st. na temelju popisa Kraljevskog poreza (dike) i došao do podataka o značajnom smanjenju stočnog fonda u Međimurju.

²⁴ KALŠAN, V., *Iz vjerskog života...*, str. 96-97.

²⁵ www.donjikraljevec.hr/svetijurajutrnu.html

1771. i 1773. g. u župi Sv. Juraj u Trnju zabilježen je negativan prirodni prirast, a u nekim krajevima Europe tih je godina došlo do nestašice hrane te početka jačeg zahlađenja koji će trajati do 1810.²⁶ U izvještajima o stanju feudalnih posjeda Vlastelinstva Čakovec za selo Goričan koje se nalazilo u župi Sv. Jurja u Trnju za razdoblje od 1771. do 1775.g. spominje se da je tih godina nastupilo veliko osiromašenje stanovništva ovog mjesta zbog čega neki stanovnici moraju uzgajati duhan radi pribavljanja osnovnih uvjeta za život.²⁷ Iako je država u svojoj merkantilističkoj i fiziokratskoj doktrini poticala sadnju duhana, da su stanovnici sadili duhan radi preživljavanja govori o tome da je vjerojatno nastupila kriza prehrane. Hladne zime, slab prinos ljetine kao i problemi sa stočnom kugom značajno su mogli utjecati na ovu krizu mortaliteta u župi 70-tih godina.

Nova kriza je nastupila u godini 1786., kad je negativan prirodni prirast (-118) i imao je najveću vrijednost u promatranom razdoblju. Novi negativan prirast bio je u godini 1788. To je vrijeme kad je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj zabilježene velika glad u razdoblju pune tri godine od 1785.-1788. U Arhivu Vlastelinstva Čakovec nalazi se vrijedan spis koji upućuje da se 1786. g. nešto događa u Međimurju. Te godine plemić Josip Keresztury zabrinut za loše stanje svojih sunarodnjaka obraća se vlastelinu grofu Althan u Čakovec. Osim stočne kuge navodi niz gospodarskih problema u Međimurju, a također spominje problem prosjaka i savjetuje grofu da postupi slično kao i grof de Buquoi u austrijskim krajevima. Smisao tih postupaka je da se svi strani prosjaci udalje s vlastelinstva, a kod domaćih da se razlikuju lažni od pravih. Pravim prosjacima trebalo bi se pomoći dugoročno.²⁸

Iz ovih podataka vidljivo je da problem prosjaka u Međimurju može upućivati jedino na problem oskudice i gladi tih godina. Glad koja je tih godina zahvatila sjevernu Hrvatsku vjerojatno je utjecala na ovu krizu mortaliteta u župi Sv. Juraj u Trnju. Cijena žita u Habsburškoj Monarhiji počela je rasti od 1780. što pokazuje da je nestašica žita zahvatila širu regiju.

Nizak prirodni priraštaj, ali ne i negativni zabilježen je u razdoblju devedesetih godina dok traju niz ratova Habsburške Monarhije protiv Napoleona, a francuske čete su 1797. približile se sve do Štajerske. Iako rat nije bio izravno na teritoriju Hrvatske veliki broj vojske i zarobljenika koji su širili zaraze nalazio se ovdje. U Varaždinu je 1795. i 1797. zabilježen negativan prirodni prirast zbog epidemija koje su donijeli strani vojnici.²⁹ Tih godina i u župi Sv. Juraj u Trnju bio je nizak prirast stanovništva, ali ne i negativan.

Pad prirodnog prirasta zabilježen je i početkom 19.st. kada je osim rata s Napoleonom zabilježeno u više izvora da su u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni nastupile jake zime i pojave gladi. Ipak prirodni priraštaj nije više bio negativan, osim u godini 1812.(-9).

Općenito u razdoblju kraja 18. i početkom 19.st. u župi Sv. Jurja u Trnju bilo je godina s niskim prirodnim priraštajem, ali je stanovništvo ove župe od 1793. (kad postoje podaci

²⁶ BRAUDEL, F., *Strukture svakidašnjice...* str.

²⁷ *Tri izvještaja o stanju feudalnog posjeda Goričan krajem 18. st.*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, sign. fonda 681:Vlastelinstvo Čakovec, kutija 46, P. 400.

²⁸ Josip Keresztury, "Cogitationes quomodo populus Insulam inhabitans ad summum felicitatis gradum perducit possit", Hrvatski državni arhiv, Zagreb, sign. fonda 681:Vlastelinstvo Čakovec, kutija 5, P. 545. Prijevod ovog spisa u: KAPUN, Vladimir, *Tri stara opisa Međimurja iz Međimurje: časopis za društvena pitanja i kulturu*, Čakovec 1982., 3, str. 121-138.

²⁹ GABRIČEVIĆ, A., *Stanovništvo Varaždina...*, str. 187.

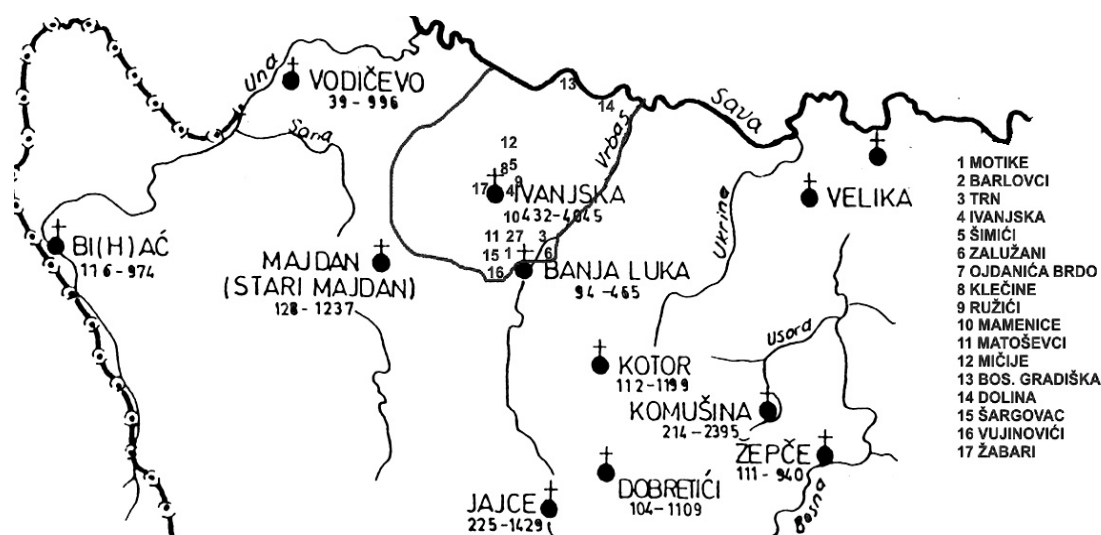

o broju stanovništva) do 1830. poraslo. 1793. župa je brojila 2224 stanovnika, a do kraja 1830.g. 3125. Najveću krize u promatranom razdoblju župa je imala početkom 70-tih godina 18.st. u vrijeme problema sa stočnom kugom i početkom klimatskog zahlađenja. Najveću krizu mortaliteta župa je imala u 1786.g. u vremenu kada je glad zahvatila sjeverozapadnu Hrvatsku punih tri godine 1785.-1788. Glad je zasigurno bila prisutna tih godina u ovoj župi i direktno ili indirektno utjecala na veću smrtnosti. Nakon ovih dviju kriza u razdoblju druge polovice 18. i početka 19. st., koje je bilo politički i klimatski nestabilno, župa nije imala većih kriza smrtnosti što je značilo da je stanovništvo uspjelo nadvladati spomenute krize i prema podacima o porastu broja stanovništva do 1830. nastavilo pozitivan rast.

Pojave gladi u brdskim područjima - župa Ivanjska

Župa Ivanjska nastala je stvaranjem župske organizacije početkom 18.st. na području planine Kozare (976 m/n) i srednjeg toka rijeke Vrbasa u Bosanskom pašaluku. Iako je župa postojala još u srednjem vijeku dolaskom Osmanlija njezina organizacija se gubi. Povećanjem broja vjernika-katolika koji su se ovdje doselili iz okolnih područja i grada Banja Luke za vrijeme i nakon austro-turskog rata 1716.-1718. na ovim prostorima ponovno je organizirana župa. Nakon rata 1737.-1739. župa se proširuju na sjever do rijeke Save tako da je obuhvaćala značajni teritorij današnje sjeverne Bosne.

Granice župe činile su rijeke: na zapadu župa se prostirala do rijeke Sane, na jugu do rijeke Gomjenice, na istoku do Vrbasa, a na sjeveru do rijeke Save. Središte se nalazilo u mjestu Bobiji odnosno Ivanjskoj gdje se nekad u predosmansko doba nalazila crkva sv. Ivana i posjed Ivanovaca s Ivangradom. Još u 19. st. prema kazivanju povjesničara fra Ivana F. Jukića u njegovom putopisu zabilježio je da se *na brijegu vidi podor Ivangrada*.³⁰

Karta 3. Župa Ivanjska 1813. godine

³⁰ ŠALIĆ, fra Jurica, *Hrvati- katolici i franjevci sjeverozapadno od Banja Luke*, Banja Luka - Bihać 2007., str. 19.

Granice župe većim dijelom su pratile reljef i okruživale samu planinu Kozaru (976 m/n) koja se prostire u smjeru zapada od Bosanskog Novog ka smjeru istoka do Banja Luke. Većina naselja župe nalazila su se na istočnim i južnim obroncima ove planine u blizini grada Banja Luke: Ivanjska, Jablan, Barlovci i Motike.³¹

Širenjem župe na sjever prema Savi prostor brdsko-planinskog reljefa zamijenio je nizinski prostor uz rijeku Savu koji je bio rijetko naseljen zbog pograničnog kraja i čestih sukoba na granici. Samo dva naselja Bosanska Gradiška i Dolina nalazila uz samu rijeku Savu i granicu s Habsburškom Monarhijom. Broj vjernika koji je živio u ta dva naselja bio je malen oko 100 stanovnika što je svega 2,3 % od ukupnog broja stanovnika župe Ivanjska te godine. Najveći broj stanovnika ostao je u zaklonjenim predjelima Kozare, a mali broj usudio se prijeći na nesigurno i pogranično područje uz rijeku Savu. Kao i u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine planine su pružale prirodnu zaštitu stanovništvu od ugnjetavanja Osmanlija.

Župa se prostirala na brežuljkastom i brdskom reljefu. Samo sjedište župe Ivanjska nalazilo se na 297 m/n visine, a okolna manja sela kao Šimići, Lečine, Ružići, Žabari i na visini većoj od 300 m/n zaklonjena u šumama Kozare. Većina naselja župe nalazila su se na 300 do 600 m/n visine.

Broj stanovništva ove župe u ovom razdobljupružaju popisi vjernika-katolika koje su prilikom kanonskih vizitacija. Iz ovog razdoblja za župu Ivanjsku imamo sačuvane popise iz 1744, 1762., 1767., 1777., 1780., 1813. i 1836.g. Do 1780.g. zabilježen je porast broja stanovništva u župi, a onda je uslijedio pad.

Tokom 18.st. župa Ivanjska je imala perspektivu relativnog mirnog postojanja i razvitka u vremenima najtamnijeg perioda *tamnog vilajeta* u Bosanskom pašaluku. Brdski reljef planine Kozare omogućivao je takvu zaštitu, a umjereno-kontinentalna klima bavljene stočarstvom, poljoprivredom, voćarstvom i vinogradarstvom. Osobito je brdsko područje bilo pogodno za uzgoj šljiva i vinove loze. Opis mjesta s početka 19.st. nalazimo kod spomenutog povjesničara fra Ivana Frane Jukića: *“Kuće po brijegu odsvaklen voćnjacima opkoljene, osobito šljivom kao gorom. Više ispod kuća vinogradi. Po srijedi teče nekoliko potoka. Pri brijegu vidi se podro Ivangrad, a unaokolo krda krmadije...”*³²

Vinogradarstvo i voćarstvo bile su grane kojima se stanovništvo pretežno bavilo, a to potvrđuje i podatak da je župnik iz Banja Luke u to vrijeme iz župe Ivanjske nabavljao 300 l misnog vina.³³ Stočarstvo je u ovom brdskom kraju također bila važna djelatnost kako se vidi iz opisa mjesta Ivanjska.

Tablica 1. Broj naselja i vjernika u župi Ivanjska.

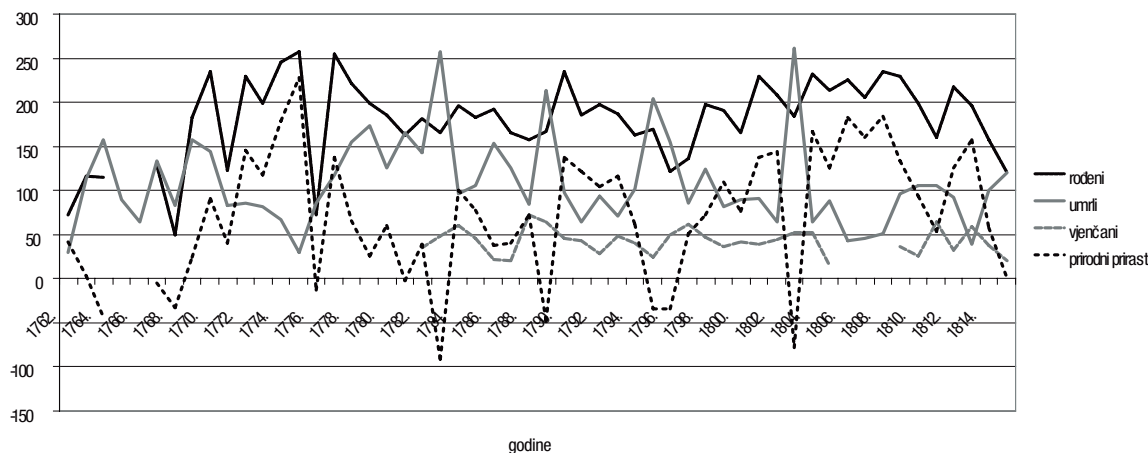
Godina	Broj naselja	Broj katolika
1744.	18	2471
1762.		3642
1767.	21	4045
1777.		4405
1780.		4696
1813.	23	4185
1836.	41	3412

Iz: Franjo Marić, Hrvati-katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine, str. 57-117.

³¹ Isto, str.19.

³² Isto, str. 24.

³³ Podatak u arhivu Banjalučke biskupije pronašao don Anto Orlovac, prof.

Grafikon 2. Kretanje broja rođenih, umrlih, vjenčanih i prirodni priraštaj u župi Ivanjska

O uzgoju žitarica nema podataka odnosno trebalo bi ih istražiti iako je vjerojatno da je stanovništvo (kao i danas) uzgajalo žito na onim područjima gdje je to prirodni reljef dozvoljavao, a to znači na nižim predjelima same župe. O samom prirodnom bogatstvu ovog kraja i plodnoj zemlji svjedoči suvremenik fra Ivan Frane Jukić: *“Unatoč plodnoj zemlji ovim gorama ima čitave čete kranjaca, te pale pepeo... iznose sve odavle, gdje vlada veliko siromaštvo pri zemlji toli plodnoj i svakim darom od prirode nadarenoj.”*³⁴

Plodna zemlja očito nije bila dovoljno iskorištena i obrađena, a pitanje je koliko je kršćanska raja u uvjetima osmanske vlasti mogla posjedovati zemlje za vlastito uzdržavanje. Također, zanimljiv je opis paljenje šume koje vrše Kranjci (Nijemci) kako je to ostavio fra Ivan Frane Jukić.

Brdsko-planinski reljef te bavljenje stočarstvom i vinogradarstvom, uz uzgoj žitarica vjerojatno su omogućivali prehranjivanje stanovništva u mirnim periodima i s ne previše klimatskim devijacijama. U razdoblju od 1780. do 1813. g. zabilježen je značajniji pad broja stanovnika u župi, a nakon toga nastavio se trend njihovog smanjivanja. Pad broja stanovnika na području Bosne često su uzrokovale epidemije kuge koje su se ovdje redovito javljale, a često zajedno s godinama gladi zbog loših žetvi. Većina godina kada je u župi Ivanjska bio negativan prirodni priraštaj poklapa se s godinama kada je u kronikama, koje su se vodile u franjevačkim samostanima srednje Bosne, zabilježena epidemija kuge sama ili zajedno s gladi. Godine negativnog prirodnog priraštaju u župi bile su: 1764. (-43), 1767. (-5), 1768. (-33), 1776. (-13), 1781. (-2), 1783. (-91), 1789. (-47), 1795. (-34), 1796. (-34), 1803. (-78) i 1815.

U kronikama franjevačkih samostana zabilježeno je da je 1763. g. kuga i glad zbog suše harala župama srednje Bosne, a sljedeće 1764. u župi Ivanjska zabilježen je nizak prirodan priraštaj.³⁵ 1765. i 1766. u maticama krštenih župe nema podataka o krštenima ili nedostaju listovi zbog čega je nemoguće izračunati prirodni priraštaj u župi. Sljedeće godine 1766. u župi

³⁴ MARIĆ, F., *Hrvati-katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine*, str. 187.

³⁵ MARIĆ, Franjo, *Hrvati-katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine*, Zagreb 1998., str. 128. i BATINIĆ, fra Mijo Vjenceslav, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka*, Zagreb 1887., str. 123.

Ivanjska zabilježen je negativan prirast (-5) kao i 1768. (-33). Prema kronikama kuga je u Bosni trajala s većim ili manjim intenzitetom cijelo desetljeće tako da se nisu mogle obaviti pučke misije i kanonske vizitacije u vikarijatu sve do 1771. Prema nekim podacima u Bosni je 1766.g. umrlo preko stotinu

tisuća ljudi od kuge.³⁶ Vjerojatno su kuga i spomenuta glad koje su to desetljeće bile prisutne u Bosni utjecale i na veću smrtnost u župi Ivanjska.

Unatoč godinama povećane smrtnosti i vjerojatne kuge u župi u razdoblju od 1762. do 1766. zabilježen je porast stanovništva od 403 vjernika. Kako ne postoje podaci za dvije godine moguće je samo pretpostaviti da je to posljedica migracija odnosno doseljavanja u župu jer je za sve druge godine zabilježen negativan prirodni prirast.

Prema kronikama franjevačkih samostana hladne zime u Bosni nastupile su u periodu od 1774. do 1777. Kako tih godina nisu zabilježene epidemije kuge i kolere, ovdje se može s većom vjerojatnošću reći da su ljudi umirali od oskudice i gladi. Hladne zime onemogućavale su urod žitarica i ljetina je tih godina lako mogla zbog hladnoće pobaciti. Obično su nakon godina gladi bolesti napadale stanovništvo, što potvrđuju i podaci da se u proljeće 1776. u Bosni pojavio oganj *od kojeg dosta ljudi umriješe*.³⁷

U župi Ivanjska zabilježen je negativan prirast 1776.g. (-13). Nagli kompenzacijski skok rođenih u godini 1777. svjedoči o lošoj prethodnoj godini jer su obično nakon godine gladi i bolesti uslijedili kompenzacijski skokovi kod rođenih. Vjerojatno je spomenuti *oganj* odnio živote jer je stanovništvo nakon hladnih zima proteklih godina vjerojatno bilo pothranjeno. U razdoblju od 1776. do 1779. uslijedio je nizak iako pozitivan prirodni prirast s tencedijom padanja. U razdoblju od 1767. do 1777. u župi je zabilježen porast broja stanovništva za 360 vjernika. Prirodni prirast bio je još veći od 911 što pokazuje da se u razdoblju od ovih deset godina 551 vjernik iselio iz ove župe. Za pretpostaviti je da su hladne zime i glad koje su bile prisutne tih godina utjecale na ovo iseljavanje.

Slijedi razdoblje od 1777. do 1780. niskog pozitivnog prirodnog priraštaja u župi, ali broj stanovnika se poveća za 291 vjernika. Kako je prirodni prirast bio niži od povećavanja stanovništva slijedi da su se u župu u ovom razdoblju uselila 2 vjernika. U 1780.g. u župi je zabilježen najveći broj vjernika 4696.

U razdoblju od 1780. do 1790. prirodni prirast je bio nizak, a nekih godina i negativan: 1781. (-2), 1783. (-91), 1789. (-47). Negativni prirast nastupio je 1781. i 1783. u vrijeme kad je nova velika epidemija kuge harala Bosnom ponovno zajedno s gladi koja je došla zbog loše žetve. Epidemija je bila velika jer je prema nekim podacima u Bosni od kuge i gladi

Tablica 2. Prirodni prirast, rast/pad broja stanovnika i migracije od 1762. do 1813.g.

Godina	Prirodni prirast	Rast/pad broja stanovnika	Migracije stanovnika
1762.-1767.	-	403	-
1767.-1777.	911	360	-551
1777.-1780.	289	291	2
1780.-1813.	2656	-511	-3167

³⁶ MARIĆ, F. *Hrvati-katolici...*, str. 77. i BATINIĆ, M., *Djelovanje franjevaca...*, str. 123.

³⁷ MARIĆ, F. *Hrvati-katolici...*, str. 77.

tih godina umrlo oko 20 000 katolika. U župi je 1783. bio najniži prirodni prirast u cijelom promatranom razdoblju (-91) što govori o kugi koja je ovdje zajedno s gladi bitno utjecala na mortalitet.

U razdoblju od 1785. do 1788. zabilježen je niži, ali pozitivan prirodni prirast u vrijeme kad se u donjem Međimurju i sjeverozapadnoj Hrvatskoj javlja glad koja je trajala u razdoblju od 1785.-1788. Međutim, već u idućoj 1789. godini zabilježen je negativan prirast u župi Ivanjska. Više je razloga za to. U kronika se ne spominje epidemija kuge, ali je zato u tijeku bio Dubički rat (1788. do 1791.) koji je prema navodima kroničara bio osobito težak za katolike uz rijeku Savu. Također, u to vrijeme u Dalmaciji nastupila je glad zbog prekida trgovine žitom iz Podunavlja u razdoblju od 1787. do 1791. Vjerojatno je nedostatak žita bio razlog povećanog broja umrlih u župi 1789. (-47) jer već idućih godina slijedi nagli skok broja rođenih i veći prirodni prirast sve do 1795.g. što pokazuje da ova kriza nije dugo trajala.

Novi pad broja rođenih i rast broja umrlih zabilježen je 1795.(-34) i 1796. (-34), a u matici umrlih direktno se navodi da je navedenih godina stanovništvo umrlo od kuge (pesta). Kronike navode da je u Bosni od 1793. do 1798. vladala epidemija kuge i kolere.

Slijede godine većeg prirodnog prirasta od 1796. do naglog pada 1803. kada je zabilježen veći broj umrlih u odnosu na prethodnu godinu, a prirodni prirast bio je izrazito negativan (-78). U kronikama se navodi da su 1802. i 1803. bile izrazito nerodne godine te da je 1804. dosta siromašnih u Bosni umrlo od gladi. Kako se ne navode epidemije kuge, može se sa sigurnošću reći da je povećani mortalitet 1803.g. bio od posljedica gladi. Hladne zime i glad navode se tih godina i u izvornu u Hrvatskoj, a veći broj umrlih od 1801. do 1806. nego inače zabilježen je i u župi Sv. Juraj u Trnju. Početkom 19.st. nastupilo je vjerojatno hladniji period koji je utjecao na proizvodnju žita u široj regiji.

Nakon toga uslijedio je kompenzacijski skok broja rođenih kako obično biva nakon godina gladi. U kronikama se navode još gladnih godina kao 1808.g., ali bez negativnog prirast u župi Ivanjska. Nakon nabrojanih kriza mortaliteta krajem 18. i početkom 19.st. preživjelo stanovništvo vjerojatno zbog pothranjenosti lako je pokosila nova velika epidemija kuge koja je župu pohodila u razdoblju od 1815. do 1817. Podaci iz franjevačkih kronika govore da je kuga zahvatila veći dio Bosne s takvim intenzitetom da se broj katolika nakon nje prepolovio. U matici župe Ivanjska za godinu 1815., 1816. i 1817. napisan je skupni popis osoba koje su umrle od kuge, ukupno 1517 vjernika ove župe. To je prema popisu iz 1813. kada je bilo 4185 vjernika u župi činilo trećinu cjelokupnog broja ljudi u župi.

Zbog vjerojatno vrlo nestabilnog razdoblja nije se popis vjernika vodio od 1780. do 1813. punih 33g. U tom razdoblju došlo je do pada broja stanovništva župe Ivanjska od 511 vjernika što dodatno govori o teškom ekonomskim uvjetima tih godina, budući da su prethodni popisi donosili porast stanovništva u župi. Još jedan značajan pokazatelj pokazuje da je stanovništvo ovog područja u tom periodu trpilo tešku egzistencijalnu i ekonomsku krizu. Prirodni prirast u župi u razdoblju od 1780. do 1813. bio je iznimno visok od 2656, a porast stanovništva negativan (-511). Iz toga slijedi da je u razdoblju od 33 godine u župi Ivanjska od 1780. do 1813. 3167 vjernika migriralo ili se iselilo iz župe. Gdje i kuda su stanovnici iselili trebalo bi dodatno istražiti.

Može se zaključiti da razdoblje od 1780. do 1817. kad je u Habsburškoj Monarhiji zabilježen veliki porast cijene žita i glad 1817.g., na području župe Ivanjska ostavio značajne posljedice na broj stanovnika. Razlozi su tome kuga i glad koji su se naizmjenice izmijenjivali. Nakon godina hladnih zima i gladi početkom 19.st., pothranjeno stanovništvo lako je zahvatila velika epidemija kuge od koje je u razdoblju od 1815. do 1817. umrla trećina stanovništva ove župe.

Od ove krize mortaliteta župa se nije oporavila ni u daljnjem periodu. U narednih 23 godine do 1836.g., kad je napravljen prvi sljedeći popis stanovnika župe, broj vjernika smanjio se za 1284. Da li je stanovništvo nastavilo migrirati ili su uslijedile nove epidemije kuge i gladi trebalo bi dalje istražiti. Očito župa Ivanjska nije se brzo oporavila od kriza mortaliteta uzrokovane gladi i kugom koje su je zahvatile krajem 18. i početkom 19.st.

Zaključak

Pojave gladi u drugoj polovici 18.st. i početkom 19.st. javljale su se i u razvijenim krajevima Europe. Razlog tome je niz promjena u seljačkoj ekonomici, porast stanovništva, hladniji period u razdoblju *malog ledenog doba*, ovisnost o trgovini žitom te ratovi koji su zahvatili čitavu Europu. Ove pojave nisu imale opći značaj nego su se javljale lokalno. Šira kriza nastupila je početkom početkom 19. st. kada je nastupilo niz hladnih i oštrih zima, ratni sukobi i premještanje brojnih vojski uslijed Napoleonovih ratova, bolesti koje su donosili vojnici i prenosili na slabo ishranjeno stanovništvo. Sve je to utjecalo na pojavu većih kriza prehrane duž Europe. Kuga koja je u većini krajeva Europe bila iskorijenjena još uvijek se redovito javljala u Bosankom pašaluku i u ovom razdoblju zajedno s gladi i oskudicom.

Priloženi podaci iz matičnih knjiga svjedoče o nekoliko kriza mortaliteta u župi Sv. Juraj u Trnju, a jedan od stvarnih uzroka bila je zasigurno i glad odnosno oskudica koja se u ovoj župi javljala u godinama kad su zabilježene oskudice u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 80-tih godina 18.st.

Zbog reljefa i položaja na prometnom putu kojim je išla trgovina žitom župa Sv. Juraj u Trnju imala je pogodnijih uvjeta za razvoj i veću mogućnost da brže svlada i iziđe iz kruga nestašice hrane-glad-bolest. Problem stočne kuge u drugoj polovici 18.st., rat, epidemije i hladne zime djelovale su na prirast u pojedinim godinama i dovodile do pojedinačnih kriza, ali nisu imale većih posljedica na kretanje stanovništva u promatranom razdoblju.

Područje župe Ivanjske u sjeverozapadnoj Bosni bilo je posebno osjetljivo na epidemije kuge i gladi koje su se ovdje ciklički javljale. Kuga se često javljala zajedno s gladi, ali bilo je i godina negativnog prirodnog prirasta kada se u izvorima spominju samo hladna zima i loša žetva. To potvrđuje da je stanovništvo ovdje u hladnim godinama više nego u donjem Međimurju oskudijavalo u količini žita i vjerojatno umiralo od gladi. Tom je razlog brdski reljef i donekle izoliranost područja od trgovine žitom. Vjerojatno je bilo i više godina gladi u ovom razdoblju, ali zbog kuge nije ih moguće identificirati. Do 1780. župa je imala perspektivu relativnog povoljnog razvoja jer nakon godina s naglim padom prirodnog prirasta redovito je uslijedila godina s kompenzacijskim porastom rođenih. U razdoblju nakon 1780. do 1813.

stanovništvo ove župe se značajno smanjilo unatoč velikom prirodnom prirastu. Migracije zbog siromaštva, kuge i gladi bila su česta pojava među katolicima u Bosni što potvrđuje da su u ovom razdoblju u župi Ivanjska nastupili nepovoljni uvjeti za život.

Velika kuga od 1815. do 1817. usmrtila je trećinu stanovništva župe koja se nakon ove krize nije oporavila niti u sljedećem razdoblju do 1836.

Summary

The appearance of hunger in the second half of 18th century and early 19th century were not a rare phenomenon even in developed parts of Europe. The traditional farming system had difficult to cope with the increase of population and colder climatic periods, and political instability in Europe due to Napoleonic wars. In addition to political instability in the period from 1770th until 1810. in extremely cold winters were observed which affected the yield of crops. Price of grain across Europe has increased, and also in Habsburg from 1780. to reach a peak in 1817. In Croatia, during the period from 1785. till 1815. years of famine were reported which in some parts of country had a significant effect on mortality. In the area of Bosnia in the Ottoman Empire was even more difficult to follow the separate phenomenon of hunger and its consequences, because here plague regularly appeared together with hunger with high mortality. Some areas were easier to come out of this crisis, thanks to smaller outbreaks, near the roads which ran the grain trade, and natural conditions and geographical position and relief. Relief for the traditional agricultural system remained an important factor in grain yield and nutrition, and famines.

Izvori

- *Conscriptiones dicales* (zbirni podaci za cijelo vlastelinstvo), Županijski arhiv u Zalaegerszegu, sign. fonda IV.9/b.
- Kereszturi, Josip. *Cogitationes quomodo populus Insulam inhabitans ad summum felicitatis gradum perducere possit*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, sign. fonda 681:Vlastelinstvo Čakovec, kutija 5, P. 545.
- Kartografska zbirka, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, sign. fonda 902, karta sign. A. I. 10.
- Kartografska zbirka, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, sign. fonda 902, karta E. IX. 50 sekcija VIII i IX.
- Kartografska zbirka, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, sign. fonda 902, karta C. IV. 3
- *Tri izvještaja o stanju feudalnog posjeda Goričan krajem 18. st.*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, sign. fonda 681:Vlastelinstvo Čakovec, kutija 46, P. 400.

Literatura

1. Baltić, Jako. *Godišnjak od događaja i promine vremena u Bosni 1754-1882*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991.
2. Batinić, fra Mijo Vjenceslav. *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, svezak III, Zagreb 1887.
3. Benković, Ambrozije. *Katoličke župe Bosne i Hercegovine i njihove filijale od XII. vijeka do danas*, Đakovo, 1966.
4. Braudel, Fernand. *Strukture svakidašnjice, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, Tom I. - III., August Cesarec, Zagreb, 1992.
5. Buturac, Josip. *200-ta obljetnica župe Goričan*, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1989.
6. Camporesi, Piero. *The land of hunger*, Cambridge: Polity Press, 1996.
7. Črep, Josip. *Probujale nedaće nad sjeverozapadnom Hrvatskom*, Policijska uprava Međimurska, Čakovec, 1996.
8. Delort, Robert - Walter, François. *Povijest europskog okoliša*, Barbat, Zagreb, 2002.
9. Đurkan, Josip. *Legrad i njegova župa kroz stoljeća*, Legrad, 2005.
10. *Enciklopedija Jugoslavije*, Sv. 5., Izdanje i naklada leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, 1958.
11. Feletar, Dragutin. *Iz povijesti Međimurja: slike iz hrvatske povijesti i drugi feljtoni*, Ogranak Matice Hrvatske, Čakovec, 1968.
12. Feletar, Dragutin. Legrad, KPD Zrinski, Čakovec, 1971.
13. Feletar, Petar. *Istočno Međimurje, historijsko-geografski razvoj općina Sveta Marija, Donji Vidovec, Kotoriba i Donja Dubrava*, Meridijani, Samobor, 2005.
14. Gabričević Ante, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, HAZU -Zavod za znanstveni rad varaždin, Zagreb - Varaždin 2002.
15. Gönczi, Ferencz. *Međimurje: ljudi, vjerovanja, običaji*. Chak, Čakovec, 1995.
16. Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija, korijeni, postignuća, traganja*, Novi liber, Zagreb, 2001.
17. Heršak, Emil - Šimunko, Joža. "Međimurje - povijest, identitet i seobe" iz *Migracijske teme: časopis za istraživanje migracija i narodnosti*, 6 (1990), br. 4, 569-591.
18. Hranjec, Stjepan. *Goričan, povijest i sadašnjost mjesta*, Goričan, 1988.
19. Horvat, Anđela. *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*, Zagreb, 1956.
20. Horvat, Rudolf. *Povijest Međimurja*, Izdalo prosvjetno-povijesno društvo "Hrvatski rodoljub", Zagreb, 1944. (pretisak Matica Hrvatska, Čakovec, 1993.)
21. Jembrih, Alojz. "Josip Bedeković i njegov suvremeni opis Međimurja" iz *Međimurje: časopis za društvena pitanja i kulturu*, Zrinski, Čakovec, 2(1982), br. 3, 112-120.
22. Kalšan, Vladimir, *Iz vjerskog života Međimurja*, Muzej Međimurja, Čakovec, 2003.
23. Kalšan, Vladimir. *Međimurska povijest*, Čakovec, 2006.

24. Kalšan, Vladimir. "O gospodarskoj povijesti Čakovca" iz *Muzejski vjesnik: glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske*, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin, 18 (1996) br. 18/19, 58-62.
25. Kapun, Vladimir. "Tri stara opisa Međimurja." iz *Međimurje: časopis za društvena pitanja i kulturu*, Zrinski, Čakovec, 2 (1982), 3, 121-138.
26. Karaman, Igor. *Privredni život banske Hrvatske od 1700. do 1850.*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1989.
27. Krivošić Stjepan, Izvori za historijsku demografiju: Starije matične knjige, *Arhivski vjesnik*, 31/1988. sv. 32, 13-30
28. Marić, Franjo, *Hrvati-katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1998.
29. Marković, Mirko. *Međimurje: stanovništvo i naselja*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
30. Matić, Tomo. "Josip Keresturi i njegovi pogledi na političke prilike poslije smrti Josipa II.," iz *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1941., 148 - 188.
31. Mendras, Henri: *Seljačka društva: elementi za jednu teoriju seljaštva*, Globus, Zagreb, 1986.
32. Orlovac, Anto. *Učiteljica života, prilozi iz povijesti Katoličke Crkve na području današnje Bosne i Hercegovine*. Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2004.
33. Oršić, Adam grof Slavetički. *Rod Oršića*, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943.
34. Slukan Antić, Mirela. *Povijesna kartografija. Kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Meridijan, Samobor, 2003.
35. Stojavljević, Bogdan. *Povijest sela, Hrvatska-Slavonija-Dalmacija, 1848-1918.*, Prosvjeta, Zagreb, 1973.
36. Šalić, fra - Jurica, *Hrvati- katolici i franjevci sjeverozapadno od Banja Luke*, Banja Luka - Bihać, 2007.
37. Šipuš, Josip. *Temelj žitne trgovine, 1796.* (Pretisak i gl.ur. Vladimir Stipetić, Dom i svijet: Ekonomski fakultet, Zagreb 2004.)
38. Walter, John - Schofield, Roger. *Famine, disease and the social order in early modern society*, Cambridge University Press, 1989.

Internet stranice

- www.donjikraljevec.hr/povijest.html/ pristup ostvaren 30.8.2008.
- www.mdc.hr/cakovec/hr/odjeli/02-kulturno-povijesni/02-kult-pov-07.html/ 30.8.2008.
- www.gorican.hr/info/geografski.asp pristup ostvaren 20. 6. 2008.
- http://hr.wikipedia.org/wiki/Malo_ledeno_doba pristup ostvaren 28.08.2008.

Ekonomaska i ekohistorija
Economic- and Ecobistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen VI. / Broj 6
Zagreb - Samobor 2010.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Međunarodni istraživački projekti: "Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediteranskom kontekstu" (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - "Hrvatska riječna višegraničja" (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Urednici / Editors-in-chief:

Hrvoje Petrić, Drago Roksandić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Auckland, New Zealand), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silviije Jerčinović (Križevci, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Prijelom / Layout:

Meridijani, Alan Čaplar

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2010.

Na naslovnici / Cover:

Vrh Kalnika Vranilac / Vranilac, Peak on Kalnik Hills
foto / photo: Alan Čaplar

Adresa uredništva / Mailing adress:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije

---